

Joanna Żelazko, „Ludowa” sprawiedliwość. Skazani przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi (1946–1955), Łódź 2007

Wojskowy wymiar sprawiedliwości okresu stalinowskiego stał się w ostatnich latach jednym z najczęściej badanych zagadnień najnowszej historii Polski. Znaczna większość publikacji omawiających to zagadnienie dotyczy struktury, obsady i działalności powołanych w styczniu 1946 r. wojskowych sądów rejonowych¹. Te szczególne

¹ M.in.: B. Biegański, *Działalność Wojskowego Sądu Rejonowego w Zielonej Górze w latach 1946–1955*, „Studia Zielonogórskie” 1988, nr 4; Z. Biegański, *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Bydgoszcz 2003; J. Borowiec, *Aparat bezpieczeństwa a wojskowy wymiar sprawiedliwości. Rzeszowszczyzna 1944–1954*, Warszawa 2004; *idem*, *Wojskowa Prokuratura sądów doraźnych w województwie rzeszowskim maj – czerwiec 1946*; *idem*, *Wojskowy Sąd Garnizonowy w Przemyślu*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1/1; Z. Leszczyńska, *Prokuratorzy i sędziowie lubelskich sądów wojskowych 1944–1955*, Lublin 2006; S. Krzyżanowska, *Wojskowy Sąd Rejonowy we Wrocławiu (1946–1955). Organizacja, kadry, orzecznictwo*, „Sobótka”. Śląski kwartalnik historyczny 2007, nr 4; R. Leśkiewicz, *Organizacja i działalność Wojskowego Sądu Rejonowego w Poznaniu (1946–1955)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2005, nr 1/2; P. Łapiński, *Skazani na karę śmierci przez Wojskowe Sądy Rejonowe w latach 1946–1955 (zarys problematyki)* [w:] *Terror i konspiracja. Młodzież wobec indoktrynacji komunistycznej 1945–1956*, red. E.J. Kryńska, Białystok 2004; B. Łukaszewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946–1955. Szkice do monografii*, Olsztyn 2000; T. Maciejewski, *Sąd Marynarki Wojennej w Gdyni w latach 1945–1956* [w:] *System represji stalinowskich w Polsce 1944–1956. Represje w Marynarce Wojennej*, Gdańsk 2003; F. Musiał, *Sądownictwo wojenne i wojskowe 1943–1955. Budowa struktur aparatu represji*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2003, nr 19–20; *idem*, *Polityka czy sprawiedliwość. Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005; *idem*, *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie 1946–1955*, Kraków 2005; *idem*, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955). Organizacja, funkcjonowanie, wyroki*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2002, nr 17; R. Ostafiński-Bodler, *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914–2002*, Toruń, 2002; J. Poksiński, „My sędziowie, nie od Boga...”. *Z dziejów sądownictwa wojskowego PRL 1944–1956. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1996; *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach 1946–1955*, wstęp i oprac. T. Kurpierz, Katowice 2004; *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie 1946–1954*, red. T. Bereza, P. Chmielowiec, Warszawa 2004; *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy we Wrocławiu 1946–1955*, red. K. Szwagrzyk, Wrocław 2002; K. Sidorkiewicz, *Represje organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Toruń 2005; K. Szwagrzyk, *Oficerowie sowieccy w strukturach wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Polsce 1943–1955*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2005, nr 1/2; *idem*, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków – Wrocław 2005; *idem*, *Wojskowy Sąd Okręgowy IV (1945–1954)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2000, nr 14; *idem*, *Zbrodnie w majestacie prawa*, Warszawa 2000; A. Wesolowski, *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003; K. Winiarski, *Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Rzeszowie 1946–1955 (struktura organizacyjna i obsada personalna)*, „Studia Rzeszowskie” 1995, nr 1; *Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi 1946–1955*, red. J. Wróbel, J. Żelazko, Warszawa 2004; M. Zaborski, „Specjalne” sądy wojskowe w Polsce w latach 1944–1955 (*Wojskowy Sąd PKP, Wojskowy Sąd KBW oraz Wojskowe Sądy Rejonowe*), „Palestra” 2004, nr 3–4; *idem*, *Ustrój sądów wojskowych w Polsce w latach 1944–1955*, Lublin 2005, J. Żelazko, *Organizacja i obsada*

organy wymiaru sprawiedliwości stanowiły bardzo ważny element komunistycznego aparatu represji, a najbardziej tragicznym skutkiem ich kilkuletniego istnienia było orzeczenie przez nie ponad trzech tysięcy wyroków śmierci (1363 wykonano)².

Tematem książki Joanny Żelazko jest funkcjonowanie i orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi oraz jego rola w stosowaniu represji wobec żołnierzy i współpracowników polskiego podziemia niepodległościowego. Najwymowniej świadczą o tym dane statystyczne. W latach 1946–1955 WSR w Łodzi rozpatrzył sprawy 8644 osób. Wobec 201 orzekł karę śmierci. Aż 65 (32,3%) wyroków zostało wykonanych. Z badań autorki wynika, że w 186 przypadkach najwyższy wymiar kary zastosowano wobec tych, którzy podjęli działania o charakterze politycznym.

Ostatnie wyroki zapadły na kilka tygodni przed likwidacją wojskowych sądów rejonowych. Jeszcze 22 marca 1955 r. skład sędziowski łódzkiego WSR skazał na karę śmierci dwóch członków Konspiracyjnego Wojska Polskiego – Józefa Ślązaka „Muchę” i Stefana Wydrzyńskiego „Zygmunta”. Obu stracono 26 sierpnia 1955 r. w więzieniu w Łodzi. 5 sierpnia 1955 r. w tym samym więzieniu wykonano egzekucję na innym członku KWP – Ludwiku Danielaku „Bojarze”, skazanemu na karę śmierci przez WSR w Łodzi 5 stycznia 1955 r.³

Książka przynosi naukowe ustalenia nie tylko w zakresie wiedzy o Wojskowym Sądzie Rejonowym w Łodzi – instytucji, której istnienie miało – odczuwalny niekiedy do dziś – wpływ na losy mieszkańców miasta i regionu na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Przybliżając oblicze łódzkiego podziemia i tworzących go ludzi, wpisuje się także w obszar realizowanych w całym kraju studiów regionalnych nad historią polskiego podziemia antykomunistycznego⁴.

Autorka z powodzeniem podjęła żmudny wysiłek opracowania prawnych represji zastosowanych wobec żołnierzy konspiracyjnych organizacji niepodległościowych w Łódzkiem po II wojnie światowej, prezentując interesujące wyniki prowadzonych przez siebie przez kilka ostatnich lat prac badawczych.

W rozdziale I: „Tworzenie struktur »władzy ludowej« w Łodzi” – scharakteryzowano skomplikowane realia 1945 r. w Łodzi i regionie; przebieg działań wojennych na tym obszarze, tworzenie ośrodków władzy państwowej, sytuację polityczną i kształtowanie się lokalnych organów aparatu represji. Sposób przedstawienia

personalna Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1/1; *idem*, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 5 (28). Łącznie z karami częściowymi liczba kar śmierci wzrosła do 3468, zob. J. Żaryn, J. Żurek, *Osoby skazane na karę śmierci przez Wojskowe Sądy Rejonowe w latach 1946–1955*, Warszawa 2001, mps powielony.

² J. Żaryn, J. Żurek, *op. cit.*

³ J. Żelazko, *Wykaz osób skazanych na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi oraz zmarłych w czasie odbywania wyroku pozbawienia wolności* [w:] *Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi...*, s. 156, 177, 178–179.

⁴ Ostatnim ich efektem jest *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, Warszawa – Lublin 2007.

poszczególnych zagadnień pozwala lepiej zrozumieć warunki, w jakich przyszło działać uczestnikom antykomunistycznego podziemia. Umożliwia także należytą ocenę skali podjętych w Łódzkiem form aktywnego oporu i walki z nieakceptowanym przez większość społeczeństwa systemem komunistycznym.

Rozdział II: „Organizacje niepodległościowe w Łódzkiem od 1945 r.” – prezentuje okoliczności powstania i działalność najważniejszych i największych zarazem struktur konspiracyjnych: Okręgu Łódzkiego AK-ROAK, Okręgu Wileńskiego AK, Konspiracyjnego Wojska Polskiego, Armii Wyzwoleńczej, Narodowych Sił Zbrojnych, Narodowego Zjednoczenia Wojskowego, organizacji „Wolność i Niezawisłość”. Ich łączną liczebność w latach 1946–1949 szacuje się na około 4,5 tys. osób. Walkę dorosłych aktywnie wspierali młodzi konspiratorzy zgrupowani w ponad 150 młodzieżowych grupach oporu, liczących łącznie około 1,5 tys. osób. Bez względu na wiek członkowie organizacji podziemnych trafiali do aresztów UB i Informacji Wojskowej. Po kilkumiesięcznym, z reguły brutalnym śledztwie większość zasiadła na ławie oskarżonych, a następnie została skazana przez sędziów i asesorów WSR w Łodzi.

Sąd ten, podobnie jak cały ówczesny wymiar sprawiedliwości, zarówno powszechny, jak i wojskowy, działał w określonej przestrzeni prawnej i politycznej, jasno zdefiniowanej przez władze. Temu wątkowi poświęcono rozdział III: „Decyzje polityczne i regulacje prawne dotyczące zwalczania podziemia niepodległościowego”. Zawarto w nim nieodzowne w tego typu publikacjach informacje o decyzjach politycznych oraz wynikających z nich niezwykle restrykcyjnych regulacjach prawnych uchwalonych w Polsce w latach 1944–1946.

Mimo częstego przywoływania w literaturze przedmiotu komunistycznych aktów prawnych tego okresu i ich analizy, pominięcie tego zagadnienia znacząco obniżyłoby wartość książki. Dobrze się stało, że po omówieniu zbrodniczych kodeksów i dekretów, takich jak: kodeks karny Wojska Polskiego, Dekret o ochronie Państwa czy Dekret o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa – podjęto udaną próbę określenia rzeczywistych powodów i znaczenia ustaw amnestyjnych z 2 sierpnia 1945 r., 22 lutego 1947 r., 22 listopada 1952 r. oraz 27 kwietnia 1956 r.

W kolejnym rozdziale omówiono powstanie, organizację, funkcjonowanie i obsadę Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi. W latach 1946–1955 orzekali w nim oficerowie o bardzo różnych biografjach, od absolwenta Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – Bronisława Ochnio, poprzez oficera AK z Okręgu Lwowskiego AK – Mieczysława Widaję do zaledwie dwudziestoletniego absolwenta Oficerskiej Szkoły Prawniczej – Jerzego Bolesława Polaka. Obok nich pracowali oficerowie znani ze skłonności do sięgania po najwyższą z możliwych kar i uczestnictwa w procesach politycznych: Piotr Adamowski, Waław Bohatyrewicz, Kazimierz Drohomirecki, Leo Hochberg, Kazimierz Mochtak, Mikołaj Nippe i Michał Salpeter.

Ich ofiary – o czym traktuje rozdział V: „Skazani na kary pozbawienia wolności” – przetrzymywano w więzieniach przy ul. Kraszewskiego (nr I), Kopernika (nr II), Ster-

linga (nr III), więzieniu dla kobiet przy ul. Gdańskiej oraz areszcie Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego przy ul. Anstadta. Łódź była więc tym czasie jedynym miastem w Polsce, być może także w Europie, posiadającym cztery więzienia. Opis panujących w nich warunków uzupełniają dane statystyczne, m.in. o łącznej liczbie wyroków i osób skazanych czy ilości osadzonych kobiet, a ich zaprezentowanie daje możliwość poznania pełnej skali stosowanych przez WSR w Łodzi represji karnych.

W ostatnim VI rozdziale książki: „Skazani na karę śmierci” – Joanna Żelazko podjęła trud statystycznego i opisowego przedstawienia liczby skazanych na karę śmierci przez WSR w Łodzi, liczby wykonanych wyroków, wieku skazanych i ich przynależności organizacyjnej. Uzupełniają je wstrząsające opisy oczekiwania przez więźniów na wykonanie kary śmierci oraz przebiegu egzekucji.

Niezwykłą lekturę kończą informacje o dokumentacji wytwarzanej w okresie stalinowskim w związku z egzekucjami i procedurach związanych z pochówkiem ciał skazańców, w tym o jednym z udokumentowanych miejsc pochówku więźniów w Łodzi – cmentarzu rzymskokatolickim na Dołach. Interesującym pomysłem było zakończenie tego fragmentu pracy informacją o skali unieważnień wyroków WSR w Łodzi przez sądy niepodległej Polski od początku lat czterdziestych.

Stosunkowo dużo niedoskonałości można dostrzec w końcowej, zawierającej aneksy części pracy. Niepotrzebnie podjęto decyzję o umieszczeniu indeksu osobowego przed, a nie za dwoma niezwykle ważnymi aneksami: nr 1 – „Sędziowie Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi w latach 1946–1955” i nr 2 – „Wykaz osób skazanych na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi oraz zmarłych w czasie odbywania wyroku pozbawienia wolności”. W ten sposób bowiem kilkaset nazwisk, w tym skazanych na karę śmierci, sędziów, asesorów, ławników, prokuratorów i adwokatów nie zostało umieszczonych w indeksie.

Wątpliwość budzi też układ biogramów (s. 307–317), w których podany jest np. wiek sędziów w chwili objęcia przez nich służby, a nie ma – co znacznie ważniejsze – dat rozpoczęcia ani zakończenia służby, pozwalających precyzyjnie określić czas ich pracy w WSR w Łodzi.

Zastanawia ponadto brak biogramów sędziów, którzy występują w dokumentacji WSR w Łodzi. W aneksie nr 1 przy nazwiskach niektórych sędziów i asesorów umieszczono znak* z wytłumaczeniem, że dotyczy tych, którzy nie byli zawodowymi sędziami, lecz zasiadali w składzie WSR w Łodzi jako ławnicy lub byli etatowymi pracownikami innych sądów, a w WSR w Łodzi przebywali czasowo.

Przy tak przyjętych kryteriach w wykazie pominięto zastępcę szefa WSR w Krakowie Juliana Polana-Haraschina, występującego w procesie Jana Małolepszego „Murata” i innych. Fakt jego krótkiej delegacji do Łodzi odnotowano zresztą na stronach 342, 343 i 347. Identyczna sytuacja występuje w przypadku szefa Wojskowego Sądu Okręgowego nr VI w Łodzi Mariana Osowskiego, orzekającego w procesach toczących się przed WSR w Łodzi wiosną 1946 r. (zob. s. 169, 350, 356, 362).

Pozytywnemu obrazowi całości szkodzi niska jakość prac redakcyjnych, widoczna szczególnie w obu aneksach, gdzie nie zachowano m.in. odstępów między niektórymi biogramami (s. 342, 355, 360). Korektor nie dostrzegł też ewidentnych błędów w zapisach nazwisk, np. sędzieja Michał Salpeter występuje jako Sapeter (s. 329, 348) bądź Slapeter (s. 236). Znany z dużej liczby orzeczonych kar śmierci sędzia Wacław Bohatyrewicz na stronie 308 widnieje jako Bochatyrewicz. Kilkakrotnie pomyłono również imiona łódzkich prawników. Dla przykładu: asesorem w sprawie Włodzimierza Woźniaka był Teofil, a nie Tadeusz Leśko (s. 360), podobnie jak w sprawie Jana Kubery (s. 340), zaś w procesie Zygmunta Makowskiego uczestniczył Feliks, a nie Henryk Płoszajski (s. 343).

W aneksach zastosowano różne formy określenia miejsc urodzenia. W przypadku małych miejscowości przypisywano je do odpowiedniego powiatu, np. grójeckiego, radomszczańskiego, opoczyńskiego. Nie brak jednak form ur. w [...] pow. Piotrków Tryb. (s. 350), pow. Zawiercie (s. 347), pow. Rawa Mazowiecka (s. 352), pow. Wieluń (s. 353), pow. Nisko (s. 358). Z równie niezrozumiałych powodów nie zastosowano odmian niektórych miejscowości, zapisując je w mianowniku: [ur.] „w Rostock (Niemcy)” (s. 326) lub „w Kamieńsk, pow. radomszczański” (s. 345).

Dostrzeżone mankamenty książki w niewielkim stopniu wpływają na bardzo pozytywną całościową ocenę. Wśród wielu jej walorów należy podkreślić umiejętne opracowanie przez Joannę Żelazko niezmiernie bogatego materiału archiwalnego, jego interesującą interpretację oraz ułatwiający lekturę przejrzysty i logiczny dla czytelnika układ książki.

Bez wątpienia „*Ludowa*” *sprawiedliwość...* jest niezwykle cenną i ważną dla polskiej historiografii publikacją, funkcjonującą już w obiegu naukowym. Doceniając jej wartość, można wyrazić nadzieję, że w niedługim czasie na rynku wydawniczym pojawią się książki, których poziom merytoryczny będzie równie wysoki, a ich odbiór przez czytelników podobnie życzliwy.